

georganiseerd en goed geschreven. Verhees heeft de hooggespannen verwachtingen, waarvan ik in de eerste paragraaf sprak, volledig waargemaakt. Ik hoop nu, dat zij of anderen dit boek als inspiratie zullen gevoelen voor volgende studies over maritiem Zeeland.

F. J. A. Broeze

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

N. B. Goudswaard, *Agrarisch onderwijs in Nederland 1783-1983. Hoe het wor[s]telde en groeide* (Culemborg: Educaboek, 1986, 449 blz., f87,50, ISBN 90 11 012240).

Toen in 1976 het eerste eeuwfeest van het landbouwonderwijs gevierd werd ging dat gepaard met de uitgave van een geschrift van dr. J. M. G. van der Poel, getiteld *Het landbouwonderwijs in Nederland tot 1918*. Een geschiedenis van het landbouwonderwijs bevatte dit werk niet; zoals de ondertitel ook aangaf, was het slechts een 'beknopt bibliografisch vademecum'. De geschiedenis van het landbouwonderwijs moest nog geschreven worden. Dat is nu gedaan door Goudswaard, een auteur die zich enige jaren geleden verdienstelijk maakte door de beginjaren van het nijverheidsonderwijs te beschrijven. Zijn proefschrift uit 1981 *Vijfenzestig jaren nijverheidsonderwijs (1798-1863)* (zie bespreking in *BMGN*, 97 (1982) 296-298) verdient zeker nog een vervolg te krijgen. In de onderwijsgeschiedenis is er bepaald een achterstand in de beschrijving van het beroepsonderwijs.

Die achterstand is nu wat het landbouwonderwijs betreft verdwenen, ten dele althans, want een algehele beschrijving van deze vorm van onderwijs geeft Goudswaard niet: van het hoger agrarisch onderwijs wordt alleen de voorgeschiedenis gegeven, tot 1918. Nu is juist over deze tak van het landbouwonderwijs al veel bekend, zodat deze beperking minder sterk gevoeld wordt. Zelfs zou men zich kunnen afvragen, of het opnemen van de voorgeschiedenis wel noodzakelijk was geweest, gelet ook op het feit, dat deze hoofdzakelijk op de bestaande literatuur is gebaseerd. Van veel meer belang lijkt mij de beschrijving van het middelbaar en lager landbouwonderwijs — en hier heeft Goudswaard werkelijk pioniersarbeid verricht.

Goudswaard onderscheidt drie fasen in de ontwikkeling van het landbouwonderwijs. De eerste begint op het einde van de achttiende eeuw. Een van de eerste pioniers is de Zutphense predikant J. F. Martinet en na hem volgen er velen van binnen de landbouw, maar vooral van daarbuiten — predikanten, medici, onderwijzers — die het vakonderwijs voor toekomstige boeren en boerinnen willen bevorderen. De overheid houdt zich op een afstand: de vakopleiding hoort volgens haar in het bedrijf te gebeuren en niet in afzonderlijke scholen. De gehele negentiende eeuw door vindt er een discussie plaats over de verhouding algemeen vormend - beroepsonderwijs, die in het voordeel van de eerste sector beslecht werd, met als gevolg dat aparte onderwijsvoorzieningen in de beroepssfeer — op particulier initiatief hier en daar tot stand gebracht — maar een moeizaam bestaan hadden. Ook Thorbeckes mo-wet van 1863 was op het algemeen vormend onderwijs gericht. In Goudswaards boek worden de tegengestelde standpunten over wel of niet apart beroepsgericht schoolonderwijs uitvoerig uit de doeken gedaan. Het verhaal van deze discussie, die pas aan het einde van de negentiende eeuw afgesloten werd, vormt ongetwijfeld een van de interessantste onderdelen van het boek, en dat niet alleen voor hen, die in het verleden van het landbouwonderwijs belang stellen, ook voor hen, die meer in het algemeen over het beroepsonderwijs geïnformeerd willen worden. Goudswaard toont zich overigens bij dit alles

geen buitenstaander. Men proeft voortdurend een zekere teleurstelling over het feit, dat het beroepsonderwijs te weinig kansen en te geringe officiële aandacht kreeg: 'maar overheersend was en bleef lang een naïef en blind optimisme op de bodem van een uiterst conservatief beleid'(36).

Op het laatst van de negentiende eeuw — waarmee de tweede fase begint — wordt de gedachte, dat apart beroepsonderwijs op zijn plaats is, gemeengoed. Ook de overheid gaat zich er dan voor inspannen. De tijd breekt dan aan van een goede organisatie van het onderwijs. De basis wordt gelegd voor een stelsel van lager, middelbaar en hoger agrarisch onderwijs. Deze fase eindigt rond 1920, waarna een tijdvak begint, waarin aan de uitbouw begonnen kan worden. Het landbouwonderwijs maakt nadien een stormachtige ontwikkeling door; het laatste deel van het boek geeft hier een indrukwekkend overzicht van.

Het boek telt meer dan 450 pagina's. Erg overzichtelijk is het geheel niet opgezet. De schrijver betreedt nogal eens zijpaden, waarvan de uitvoerige behandeling op zich best interessante informatie oplevert, maar de relevantie van die informatie voor de geschiedenis van het landbouwonderwijs is betrekkelijk. Een groter bezwaar acht ik overigens de rigoureuze opsplitsing van het boek in tijdvakken, waardoor de samenhang verloren gaat en de ontwikkelingsgang van het landbouwonderwijs moeilijk te volgen is. Als gevolg daarvan vervalt de schrijver nogal eens in herhalingen, waarbij hij zichzelf af en toe nog tegenspreekt ook. Zo wordt eerst meegedeeld, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw het verbreiden van landbouwkennis via de lagere school gering is geweest (54), daarna wordt, onder verwijzing hiernaar, gewezen op 'het gebruik' om elementaire landbouwkennis in die scholen aan de kinderen bij te brengen (107). Op pagina 114 heet het, dat Thorbecke tijdens de behandeling van de mo-wet van 1863 uitvoerig met Staring, de latere inspecteur, heeft overlegd, maar even later (140) vermeldt Goudswaard, dat het tussen Staring en Thorbecke nooit tot een echte dialoog is gekomen. De historicus frontst ook zijn wenkbrauwen als (161) een voortrekker van het landbouwonderwijs, Petrus van Hoek, vereerd wordt met de opmerking: 'wellicht de Huizinga van die tijd te noemen'. Wie verder leest, komt pas op pagina 214 de waarschijnlijk bedoelde Huizinga tegen, D. S. Huizinga, inspecteur in de eerste helft van deze eeuw. Enkele tot nu onbekende ministers worden ook aan ons voorgesteld: Jan Kops heet Nederlands eerste minister van landbouw (43) en D. J. van Ewijk wordt verheven tot minister van onderwijs (34, 76, 78).

Ook al valt er op Goudswaards werk dus wel het een en ander af te dingen, het blijft de verdienste van de auteur, dat hij uit zeer verspreide en soms moeilijk toegankelijke bronnen ons een indrukwekkende hoeveelheid materiaal verschaft over het verleden van het landbouwonderwijs in de laatste twee eeuwen. Wie daarin, ook op onderdelen, geïnteresseerd is komt ruimschoots aan zijn trekken in dit prachtig geïllustreerde, van uitvoerige registers en zelfs van een samenvatting in het Engels voorziene boek.

P. Th. F. M. Boekholt

P. Lucardie, *Nederland, stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Leiden: Stichting burgerschapskunde, Nederlands Centrum voor politieke vorming, 1985, 128 blz., f14,75, ISBN 90 6473 154 3).

Dit boekje moet worden beoordeeld met een schuin oog naar de doelgroep: mensen die be-